

AZ ILLÓOLAJ-TARTALMI NEMESÍTÉS FAJTAPROBLÉMÁI

SZALAY PÁL

Herceghalmi Kísérleti Gazdaság, Herceghalom

A többi kertészeti növényhez képest a gyógynövények nemesítése csak viszonylag rövid és szerényebb eredményeket felmutató múltra tekinthet vissza. Az utóbbi csoporton belül is, elsősorban az illó olaj előállítására szolgáló fajok nemesítése, illetve fajtaellátottsága hagy sok kívánnivalót. Ennek okát főként abban kell keresni, hogy az illó olajok mérsékelt népgazdasági súlya nem biztosít megfelelő alapot a hosszú időt, jelentős költséget és az átlagosnál nagyobb felkészültséget igénylő módszeres nemesítésre, valamint a szakszerű fajtafenntartásra. Ez okból a termesztők mindmáig szinte kizárólagosan a nemesítés nélküli, a köztermesztésből származó szaporítóanyagokat alkalmazzák, amelyek többnyire populációknak tekinthetők. Igaz, ezek közül egyik-másik az idők folyamán bizonyos — elsősorban spontán — szelekción ment keresztül, de azok még csak tájfajtáknak sem tekinthetők. A kiinduló alapanyagoktól való morfológiai, biológiai és főként beltartalmi különbözőségük alig, vagy egyáltalán nem érzékelhető. Ilyen okok miatt nem terjedtek el, és várhatóan a jövőben sem fognak teret nyerni az ötvenes évek végén különböző minősítési fokozatott kapott, de lényegében nemesítetlen, minden szempontból kiegyenlítettlen fajták, amelyek inkább csak a köztermesztésű anyag akkor meglevő értékmérő tulajdonságait rögzítették, azonban megbízható többletértéket nem tudtak felmutatni. Ilyen körülmények mellett nem meglepő, hogy a termelőkben irántuk nem alakult ki bizalom, s hogy azok azóta is az olcsóbb, a saját előállítású szaporítóanyagot részesítik előnyben.

Leginkább a Mitcham borsosmentát lehetne fajtának tekinteni — amit általánosan természetnek is —, azonban ennek fajtafenntartó gondozása a termelők körében teljesen hiányzik. Emiatt az állományok leromlottak, idegen mentafajokkal fertőzöttek és már korántsem azonosak az Angliából eredetileg behozott növényanyaggal.

Sokáig hatott idehaza az a káros szemlélet is, amely a magyar illó olajok minőségi fölényét hangoztatva, különösebben nem is igényelte új fajták létrehozását. Ugyanakkor a legjelentősebb illóolaj-előállító országokban komoly gondot fordítottak a versenyképességet fokozó új fajták és a hozzájuk kap-

csolódó korszerű termelési eljárások létrehozására. Ennek eredményeként a világpiacon nagy tömegű, olcsó és jó minőségű termékekkel tudtak megjelenni (Szovjetunió, Bulgária stb.). Ilyen körülmények között a magyar illó olajoknak a nemzetközi forgalomban ez ideig képviselt kedvezőbb részaránya romlott, termékösszetétele pedig a jövedelmezőség szempontjából kevésbé versenyképes, de a külföldi vevők részéről keresett olajok termelésének rohamos visszaesése miatt egyre egységesebbé vált.

Amíg az illóolaj-növények hazai nemesítése az utóbbi 20–25 évben nem tudott a gyakorlatban is érzékelhető eredményeket felmutatni, aközben a fontosabb mezőgazdasági növények fajtaválasztéka teljesen kicserélődött megbízhatóan jobb fajtákkal, s ez a folyamat ma is fennáll. Mindebből természetesen következik, hogy növényeink hazai versenyképessége — a hagyományos mezőgazdasági növényekkel (cukorrépa, kukorica, búza stb.) szemben — is romlott, s ezzel összefüggésben különösen a nagyobb termelési felkészültséget igénylő fajoknál (borsosmenta, levendula, angelika) már a termelési kedvező teljes megszűnésével lehet számolni.

A hazai illóolaj-növény fajtakérdés megoldására két lehetőség kínálkozik. Az egyik — amely gyorsabb eredményt ígér — a külföldi fajták hazai kipróbálása és honosítása. Sajnos, csak az érintettek szűk körének van lehetősége arra, hogy ezekről a fajtákról egyáltalán tudomást szerezzen, vagy azokat külföldi tanulmányutak során megismerhesse, és ezek között is csak elvétve akad gyakorlati szakember, jóllehet a természetői szempontok a fajtakiválasztásnál is alapvetően fontosak. A külföldi tapasztalatcserék lehetőségének bővítése mellett és arra építve, jobb tulajdonságú fajták felhasználásával hazai összehasonlító kísérleteket kellene beállítani. Ezeknek széles körű nyilvánosságot biztosítva, az értékelésnél az érdekeltek sokszempontú véleményét is figyelembe lehetne venni.

Lényegesen hosszabb időt, jelentősebb költséget és nagyobb felkészültséget igényel az új fajták előállítása. Mégis, ha az éles nemzetközi versenyben legalább a jelenlegi helyzetünket meg kívánjuk tartani, elkerülhetetlenül szükség van a hazai körülményekhez jól igazodó, a magyar illó olajok jó hírét fenntartó, vagy még inkább növelő saját fajtákra is.

Mint említettem, a hazai köztermesztésű anyag a legtöbb illóolaj-növényfaj esetében olyan populációnak tekinthető, amely — többnyire spontán szelektálódás révén — a hazai környezeti tényezőkhez többé-kevésbé már alkalmazkodott, ugyanakkor változatos öröklési anyaga jó lehetőséget kínál a további pozitív szelekcióra. Sajnos, a valódi levendula kivételével kevés kezdeményezés történt a populációk szétbontására, az öröklési anyag feltárására, értékeinek elemző megismerésére, pedig a szembeötlő morfológiai, fenológiai és egyéb különbségek szinte kínálják ennek lehetőségét. Az illóolaj-tartalomban és még inkább annak összetételében ennél is nagyobb változékonyság tapasztalható. Mindez arra mutat, hogy a gyorsabb eredménnyel biztató sze-

lekciós nemesítésen kívül, ezek a populációk ígéretes genetikai alapot szolgáltathatnak a bonyolultabb nemesítési eljárásokhoz is.

A kedvező szakmai lehetőségek ellenére az előrehaladás igen szerény, s ezt csak részben lehet megmagyarázni az anyagi eszközök elégtelen voltával. Figyelmeztető példaként a hazai valódi levendula nemesítését lehetne felhozni. Volt egy hosszabb időszak, amikor ezzel a témával egyidejűleg legalább három szerv foglalkozott. Az évek során több ezer egyedet emeltek ki, vizsgáltak meg, a fajtajelölteket parcellás összehasonlító kísérletbe állították, azonban a pénz-eszközök szétforgácsoltsága miatt nemhogy a nemesítés folytatása, de még a létrehozott eredmények fenntartása is lehetetlenné vált, a jelentős szellemi és anyagi befektetés pedig javarészt megsemmisült.

Hasonló esetek megismétlődésének elkerülése érdekében a jövőben összehangoltabb kutatásra, a mérsékelt anyagi lehetőségek hatékonyabb és pazarlásmentes kihasználására van szükség. Ez csak úgy érhető el, ha mind a fajtahonosítás, mind a hazai fajtanemesítés, mind a fajtafenntartás témafelelőssége egyetlen szerv — célszerűen a Gyógynövény Kutatóintézet — hatáskörébe kerülne. Ez esetben természetesen ott kellene összpontosítani a munka eredményes végzéséhez szükséges személyi, technikai és nem utolsósorban pénzügyi alapfeltételeket. Értelemszerűleg a nevezett intézet végezhetné az egyéb nemesítő helyeken folyó munka koordinálását is.

A nemesített illóolaj-növényfajtákkal szemben támasztott igények alapján véve megegyeznek a többi mezőgazdasági és kertészeti növénynél elvártaakkal. Így általános követelmény mindegyiknél a jobb és biztonságosabb termőképeség, a nagyobb illóolaj-tartalom, a gépi arathatóság, a rezisztencia és a pergésmentesség. Speciális igényként jelentkezik viszont az illó olaj megfelelő összetétele. E tekintetben hasznos, ha a nemesítők már a munka kezdeti szakaszában kikérik a felhasználók és a forgalmazók véleményét, mert az illó olajok minősítésénél — a kémiai összetétel vizsgálatán túlmenően — az érzékszervi vizsgálatnak is meghatározó szerepe van. Példaként ismét a levendulát lehet felhozni, ahol nem is egy fajtánál vagy jelöltnél a nemesítők az illó olaj értékelésénél egyébként alapvető feltételként megkívánt magas linalilacetát-tartalmat egyoldalúan szorgalmazták. Később, a felhasználás során azonban kiderült, hogy illatuk nem eléggé harmonikus, és ezért ezek a fajták a hozzáfűzött reményt a gyakorlatban nem váltották be.

Egy ilyen rövid összefoglalás nem nyújthat lehetőséget minden egyes növény fajtaproblémájának részletes elemzésére, ezért csak a fontosabb szempontok és a jelenlegi általános helyzet felvázolására szorítkozhattam.

Az elmondottakat röviden összefoglalva megállapítható, hogy a termelők a gyakorlatban jelenleg nem alkalmaznak nemesített fajtákat, mert vagy nincsenek meggyőzve a minősített fajták többletértékéről, vagy azokat egész egyszerűen nem is ismerik.

Az ágazat versenyképességének növelése érdekében szükség van meg-

bízható fajtákra. Erre a kutatás összehangolása és az erőforrások hatékonyabb felhasználása esetén a fajtahonosításra és a hazai populációk genetikai értékeire támaszkodó nemesítés lehetőséget adna.

Az előbbrelépés érdekében, a főhatóságok fokozottabb támogatásán kívül a felhasználók és a külkereskedelem áldozatvállalására is szükség volna.

A fajtakérdés megoldásában a termesztő gazdaságok is szívesen vállalnának részt félüzemi vagy üzemi fajtaösszehasonlító kísérletek beállításával, mert ennek révén a fajták előnyeiről közvetlen tapasztalatok alapján győződhetnének meg, és ez egyúttal elősegítené a bizonyítottan jobb fajták széles körű elterjedését is.